
תפיסת המשיח האנטי-יוונית של ליבוביץ

Author(s): זאב הרוי

Source: *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly* / כרך מ"ב, רבעון פילוסופי, כרך מ"ב /
1993 אוקטובר / תשרי תשנ"ד / pp. 517-520

Published by: [S.H. Bergman Center for Philosophical Studies / ה. ברגמן לעיון פילוסופי](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23350909>

Accessed: 12/01/2014 08:33

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

S.H. Bergman Center for Philosophical Studies / ה. ברגמן לעיון פילוסופי is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly / רבעון פילוסופי*

<http://www.jstor.org>

תפיסת המשיח האנטי־יוונית של ליבוביץ

א

פרופסור ישעיהו ליבוביץ תמיד התייחס לאמונה במשיח בחדש ובא־נחת. הוא ראה בה איום אדיר על האמונה האמיתית המתבטאת בתורה ומצוות. הוא התריע, כי מי שהופך את האמונה במשיח לתכלית, הופך את התורה והמצוות לאמצעי. הווה אומר: הוא מבטל את האמונה האמיתית, שהיא 'לשמה', ובסופו של דבר גם יבטל את המצוות, כפי שעשו הנוצרים, השבתאים והפראנקיסטים, וכפי שעשויים לעשות לדעתו גם חברי גוש אמונים.

בהרצאותיו ובכתביו במשך שלושה דורות, ליבוביץ ניסה להתמודד עם האמונה במשיח בדרכים שונות ומשונות, לפעמים בהצלחה ועומה ולפעמים בלא הצלחה. ככל הנסיגות הללו, הוא נעזר בשתי ציטטות מן הרמב"ם: (א) "חיוב המצוות אינו תלוי בביאת המשיח" (אגרת השמד); (ב) "ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות, ולא יאריך במדרשות האמורים [בעניין המשיח], ולא ישימם עיקר, שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה" (הלכות מלכים יב:ב). ציטטות אלו היו סימוכין לליבוביץ במגמתו הנחרצת לנתק את הרעיון המשיחי מן האמונה האמיתית; אבל לא יכלו לעזור לו לצקת תוכן חיובי לתוך הרעיון.

רק בשנים האחרונות, הצליח ליבוביץ סוף־סוף למצוא נוסחה חיובית לאמונה במשיח ההולמת את תודעתו הדתית (וגם את תשוקתו לנוסחאות שערורייתיות). הנוסחה היא פשוטה. האמונה בביאת המשיח היא האמונה שהמשיח יבוא, כלומר שהוא עתיד להופיע. מי שכבר בא, איננו יכול להיות המשיח, שהרי אנו מאמינים באמונה שלמה שהוא יבוא. כלומר: לעולם יבוא, לעולם עתיד להופיע. "המשמעות הדתית העמוקה של הרעיון המשיחי", כותב ליבוביץ, "היא בהצגת מטרה ותכלית אשר לקראתן יש לחתור לנצח. המשיח הוא בגדר מי שלעולם יבוא ... המשיח שבא ... הוא משיח־השקר".¹

בהמשך דבריי, אעיר כמה הערות על נוסחה זו של ליבוביץ לאמונה במשיח. אנסה להבין אותה הן על רקע הספרות היהודית הביניימית, והן על רקע תפיסתו הדתית של ליבוביץ. ואנסה להסביר לא רק באיזה מובן הנוסחה היא יהודית שורשית, אלא גם באיזה מובן היא 'אנטי־יוונית', כפי שתוארה בכותרת להרצאתי.

¹ 'אמונה, היסטוריה וערכים', ירושלים, תשמ"ב, עמ' 37.

ב

בוויכוחים בין היהודים לנוצרים בימי הביניים, היהודים השתמשו לא פעם בטיעון שניתן לכנותו טיעון 'בא או לא בא'. הטיעון מנוסח באופן ברור בספר ביטול עיקרי הנוצרים (1398 לערך) לפילוסוף היהודי הגדול ר' חסדאי קרשקש. רח"ק טען כך: היהודים והנוצרים מסכימים כי הנביאים הבטיחו שהמשיח יבוא. המחלוקת בינינו היא רק בשאלה הכרונולוגית, כלומר "בזמן ביאתו", "שהנוצרי אומר שכבר בא, והיהודי כופר בוה". והנה, ממשיך רח"ק, המציאות מוכיחה בעליל שהמשיח לא בא, כי הרי היא איננה המציאות המשיחית שהובטחה על-ידי הנביאים: אין "שלום כולל לכל העמים", אין "שפע אלהי", אין "חכמה" ואין "הנטייה אל הטוב".²

היהודים בימי הביניים טענו איפוא, כי המצוי אינו הרצוי, ולכן ברור שהמשיח לא בא. והנה ליבוביץ טוען אותו הטיעון, אבל קיצוני יותר: המצוי אינו הרצוי, ולעולם לא יהיה הרצוי, ולכן הדוגמה הנוצרית, שלפיה המשיח כבר בא, לעולם תהיה שקרית.

לשון אחר: המשפט שהיהודי ימי הביניים הגנו עליו בחירוף נפש, 'המשיח לא בא', אינו דומה למשפט 'האוטובוס לא בא'; הוא אינו אמיתי רק בזכות המקרים ההפכפכים של ההיסטוריה, אלא אמיתתו מתחייבת מהכרח המצב האנושי. אם לפי יהודי ימי הביניים, המחלוקת בין היהודים לנוצרים בעניין המשיח היתה כרונולוגית גרידא, לפי ליבוביץ, היא עקרונית. היהודי עובד את ה' בעולם כמותי שהוא, ובעולם כמותי שהוא יש תמיד פער בין המצוי לרצוי. זאת אומרת: המשיח מעולם לא בא, ולעולם יבוא.

ג

הרעיון שהרצוי או הראוי לעולם לא יהיה המצוי הוא יסודי לתודעתו הדתית של ליבוביץ, ואפשר למצוא אותו בכתביו המוקדמים ביותר. בקטע מרתק מתוך הרצאה שנשא לפני ארבעים שנה (בשנת 1953), ליבוביץ תוקף את האמונה בשני אידיאלים יווניים: אושר (אודימוניה) ושלמות (ארטי):

אולם מנין לנו בכלל שהאידיאל האודימוניסטי של 'הבריאות הנפשית', של ההרמוניה של המאוויים והרציות, של הסיפוק הנפשי, של *peace of mind*, שהחינוך האמריקני שואף אליו, הוא האידיאל החינוכי? שמא דווקא המתח הנפשי הגבוה והלבטים הרוחניים והמצפוניים המתמידים מחמת אי-התאמה נצחית בין מהותו של האדם ובין מציאותו – הם התכלית האנושית, כפי שהיא באה על ביטוי בתודעה הדתית ובמעשה הדתי? אולי אין האודימוניזם ואין הסחת-הדעת מן הסתירות והניגודים גורמים חינוכיים כלל, אלא גורמים אנטי-חינוכיים...
יש כאן ניגוד גדול בין התפיסה הדתית, הרואה את האדם כנועד למאבק מתמיד ולאי-הרמוניה, ובין הפרפקטיוביליות האתאיסטית. כל התכנים של תרבות ישראל הם ניגוד

² מהדורת ד' לסקר, רמת-גן, תש"ן, הצעה, עמ' 37, פרק ה, עמ' 77.

גמור לפרפקטיביליזם, החושב שעלידי חינוך למשטר מסוים - פוליטי, כלכלי, חברתי - אפשר לפתור את בעיות האדם.³

בקטע זה, ליבוביץ שולל בשם 'התודעה הדתית', את הערכים היווניים של אודימוניזם ופרפקטיביליזם. הוא מכיר ב"אי־התאמה נצחית בין מהותו של האדם ובין מציאותו", ורואה את "האדם כנועד למאבק מתמיד ולא־הרמוניה".
אם נשתדל להבין את דברי ליבוביץ על המשיח לאור דבריו אלה מלפני ארבעים שנה, נוכל אולי להסיק מסקנה זאת: מי שמשוחו כבר בא חוטא באודימוניזם ובפרפקטיביליזם שהם הניגוד הגמור לתפיסה הדתית היהודית. ואפשר אולי גם לומר: תפיסתו של ליבוביץ, שלפיה המשיח לעולם עתיד להופיע, באה לשלול את האודימוניזם והפרפקטיביליזם, הווה אומר היא תפיסה אנטי־יוונית ביסודה, והיא מבטאת את התודעה הדתית היהודית.⁴

ד

המגמה האנטי־פרפקטיביליסטית בולטת גם במאמר החשוב ביותר של ליבוביץ, "מצוות מעשיות". שם הוא כותב, למשל:

ההלכה כגילוי דתי אנטי־אשלייתי איננה משעשעת את האדם בחוץ של מגמה שהוא יכול להשיגה... ההכרה שהתפקיד הדתי המוטל על האדם הוא אין־סופי, ושלעולם אין האדם מגיע לתכלית - זוהי האמונה הדתית המתגלמת... [ב]עשיית המצוות...
לסיג אמר שאילו נתן לו אלהים את הברירה בין האמת הצרופה ובין החיפוש הנצחי אחרי האמת - היה בוחר באחרון, 'כי האמת הצרופה היא לאלהים לבדו'... כיוצא בזה... החתירה הנצחית לקראת המטרה הדתית עלידי המעשה הדתי המתמיד - זהו סוף־דברה של התורה בשביל האדם.⁵

המלים "לעולם אין האדם מגיע לתכלית" מזכירות את המשפט: "המשיח לעולם יבוא". בשביל היוונים, והנוצרים בעקבותם,⁶ המשיח בהחלט יכול לבוא בפועל. אפלטון יכול היה לקוות להתהוות המדינה האידיאלית. לעומת זאת, היהודי הדתי

³ 'תורה ומצוות בומן הזה', תל־אביב, תשי"ד, עמ' 50-51; 'יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל', ירושלים, תש"ה, עמ' 81.

⁴ בשיחה שלאחר ההרצאה, ליבוביץ אמר לי שהוא מסתייג מן השימוש שלי במונח 'אנטי־יווני'. הוא הסביר, כי להערכתו לא כל היוונים דגלו בפרפקטיביליזם, ואפילו אפלטון שדגל בו בספר המדינה, נסוג ממנו בספר החוקים. איני סבור, כמובן, שכל היוונים דגלו בפרפקטיביליזם ובאודימוניזם, אבל 'ארטי' ואודימוניה אינם מושגים עבריים, אלא מושגים יווניים מובהקים. באומרי שתפיסתו של ליבוביץ היא 'אנטי־יוונית', אין בכונתי לומר יותר, וגם לא פחות, ממה שכתבתי במפורש: היא "באה לשלול את האודימוניזם והפרפקטיביליזם".

⁵ 'תורה ומצוות בומן הזה', עמ' 25-26; 'יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל', עמ' 24, 35-36.

⁶ לדעת ליבוביץ הנצרות היא "דת יוונית". ראה 'יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל', עמ' 329; והשווה דבריו באנציקלופדיה העברית, ערך "ישו", כרך כ, עמ' 412, 422.

עובד את ה' בעולם כמות־שהוא, ללא אשליות על אושר אידיאלי או שלמות אידיאלית. להיות אדם דתי, מטעים ליבוביץ, הוא לחיות בעולם המצוי, ולשאוף אל הרצוי שלא ניתן להשיגו לעולם, או במלים אחרות, לעבוד את ה' בעולם המצוי ולשאוף אל ימות המשיח שלא ניתן להשיגם לעולם. ואם נשאל את ליבוביץ, מדוע נתנבאו הנביאים על אודות המשיח, אם לאמיתו של דבר המשיח לא יבוא בפועל, הוא בוודאי יענה לנו בדברי בעלי התוספות: "אין הנביא מתנבא אלא מה שראוי להיות" (יבמות נ ע"א, ד"ה תדע שהרי).⁷

ה

כלום יש תפיסת משיח יוונית? אכן, תפיסתו של הרמב"ם היא יוונית, והיא כרוכה באמונה (הגם שמפוכחת) באודימוניזם ובפרפקטיביליזם. בפירושו לסנהדרין, הקדמה לפרק חלק, הרמב"ם טוען, כי ימות המשיח עשויים להימשך אלפי שנים. כהוכחה לכך, הוא מצטט את "החכמים" (אל־חֲכָמָא) האומרים ש"הקִיבוֹן המעולה [אל־ג'מֵע אל־פֶּאצ'ל], כאשר הוא מתקבץ, מעט הוא שיתפרד". המקור לציטטה זו המיוחסת ל"חכמים" אינו חכמי התלמוד, אלא אפלטון (ספר המדינה, ה, 546א). כלומר, הרמב"ם מפרש את תפיסת המשיח על־פי התפיסה האפלטונית של המדינה המעולה.⁸ לולא דמסתפינא, הייתי אומר, כי תפיסת המשיח של ליבוביץ היא ביקורת עברית על תפיסתו היוונית של הרמב"ם.

ו

נסכם את תפיסת המשיח האנטי־יוונית של ליבוביץ כפי שהתבררה בדיוננו. התורה, בניגוד לפרפקטיביליזם היווני, מצווה על האדם להתמודד לנצח עם המציאות הבלתי־שלמה, ללא אשליות. משיח יווני יכול לבוא. משיח נוצרי בא. משיח יהודי לעולם יבוא.

האוניברסיטה העברית בירושלים

⁷ השווה 'אמונה, היסטוריה וערכים', עמ' 122-123; 'הערות לפרשיות השבוע', ירושלים, תשמ"ח, עמ' 121, 127.

⁸ ראה מאמרי "על אבן רשד, הרמב"ם והמדינה המעולה", בתוך 'עיונים בסוגיות פילוסופיות לכבוד שלמה פינס בהגיעו לגבורות', האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 22-24. במאמרו "המשיח והגאולה במשנתו של הרמב"ם" ('אמונה, היסטוריה וערכים', עמ' 89-101), ליבוביץ אמנם משתדל לפרש את תורת המשיח של הרמב"ם בדרך אנטי־פרפקטיביליסטית. אולם בכתביו המוקדמים, הוא ידע להסתייג ממושג ה'שלמות' האריסטוטלי של הרמב"ם. הוא כתב, למשל, ב'תורה ומצוות בזמן הזה': "יש [בעמדתו] משום הסתייגות נמרצת מעמדתו של הרמב"ם, הקובע כשלמות הדתית" וכו' (עמ' 14). כשהתפרסמו הדברים שנית כעבור כעשרים שנה ב'יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל', הוא כבר הרגיש צורך למתן אותם: "יש [בעמדתו] משום הסתייגות מעמדתו של הרמב"ם, אך אין [בה] משום ניגוד לה (עמ' 19).